

Очилов Назрилло Файзиллоевич,
Бухоро Давлат университети таянч
докторанти

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

УДК: 631.1:339.13 (575.1)

ОЧИЛОВ Н.Ф. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Мақолада қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уни барқарор ривожлантириш ва глобал даражадаги рақобатбардошлиги даражасини оширишнинг тараққий этган мамлакатлар амалиёти қиёсий таққосланган. Уларнинг ўзига хос жиҳатлари аниқланиб, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишда хориж тажрибасидан ижодий фойдаланиш имкониятлари бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: аграр соҳа, қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлиги, рақобат, давлат субсидияси, компенсацион тўловлар, фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари.

ОЧИЛОВ Н.Ф. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье сравнивается практика развитых стран по поддержке сельского хозяйства государством, обеспечение его устойчивого развития и повышения уровня конкурентоспособности на мировом уровне. Выявлены их особенности, разработаны научные предложения и практические рекомендации по возможностям творческого использования зарубежного опыта в повышении конкурентоспособности сельского хозяйства в нашей стране.

Ключевые слова: аграрный сектор, сельское хозяйство, конкурентоспособность сельского хозяйства, конкуренция, государственные субсидии, компенсационные выплаты, фермерские хозяйства, дехканские хозяйства, сельскохозяйственная продукция

OCHILOV N.F. COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN EXPERIENCE IN INCREASING AGRICULTURAL COMPETITIVENESS

In the article is compared the practice of developed countries in supporting agriculture by the state, its sustainable development and increasing the level of competitiveness at the world level. Their features are revealed, scientific proposals and practical recommendations are developed for the opportunities of international experience creative implementing to increasing the agriculture's competitiveness of the country.

Key words: agricultural sector, agriculture, agricultural competitiveness, competition, government subsidies, compensation payments, farms, dekhkan farms, agricultural products

Кириш.

Жаҳон мамлакатларида аграр соҳада амалга ошириладиган иқтисодий ислохотларнинг мақсади ушбу мамлакатда юқори самарадорликка ва рақобатбардошлик даражасига эга бўлган қишлоқ хўжалигини шакллантиришга устуворлик қаратилмоқда. Жумладан, ҳукумат томонидан аграр соҳа тармоқларини қўллаб-қувватлашга қаратилган қишлоқ хўжалигида фаолият олиб бораётган иқтисодий субъектларнинг даромадларини рағбатлантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишда нарх сиёсатини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқарувчиларнинг маълум бир харажатларини қоплаш мақсадида субсидиялар ажратиш, уларга солиқ имтиёзлари, имтиёзли шартлар асосида ишлаб чиқариш кредитлари ажратиш, айрим турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун протекционизм сиёсатини қўллаш каби чора-тадбирлар шулар жумласидандир. АҚШ, Канада, Бразилия, Россия, Хитой ва Европа иттифоқининг айрим мамлакатларида шу усулда қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш ва унинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган дастурларга устуворлик қаратилиши натижасида ҳозирги кунда дунё бўйича қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг йирик экспортчиларига айландилар. Шунингдек, бозор иқтисодиёти шаклланаётган ва ривожланаётган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришда 60 фоиз аҳоли банд ҳисобланса, ривожланган мамлакатларда ушбу кўрсаткич 10 фоизни ташкил этади¹.

Жаҳонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, унинг глобал рақобатбардошлик индексини оширишда аграр соҳада бозор иқтисодиёти механизмнинг амал қилишини кенгайтириш, қишлоқ хўжалиги самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалигида амалга ошириладиган инвестицион лойиҳаларнинг юқори натижага эришишини таъминлаш, аграр соҳа тармоқларини инновацион ривожланишини рағбатлантириш, қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг оптимал даражасини аниқлаш орқали давлат ва хусусий шерикликни таъминлашдан кенг фойдала-

нишга қаратилган ишлар амалга оширилмоқда. Сўнги йилларда иқтисодий адабиётда қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлиги ва унинг самарадорлиги кўрсаткичларини ошириш, соҳада инвестицион ва инновацион лойиҳаларни амалга оширишда давлат ва хусусий шериклик механизмини кучайтириш, қишлоқ хўжалиги тармоқларини модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширилишида хорижий ва ички инвестициялардан фойдаланишнинг устувор йўналишлари, қишлоқ хўжалигида вужудга келадиган иқтисодий муносабатлар тизимида бозор механизмини кучайтириш усулларини тадқиқ этишга қаратилган илмий изланишлар янада жадаллашмоқда.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигида мустақиллик йилларидаги амалга оширилган ислохотлар аграр соҳани бозор иқтисодиёти талабларига мос равишда ривожлантириш, ички истеъмол бозорини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўйинтириш, экспортга йўналтирилган ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сифатини халқаро стандартларга мослаштириш орқали қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотларининг халқаро бозорлардаги рақобатбардошлигини оширишга қаратилди. Мамлакат ялпи ички даромадининг учдан бир қисмидан ортиқ улуши айнан қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келади. Шунингдек, ушбу соҳада 3,5 млн.дан ортиқ аҳоли банд бўлиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини хорижий мамлакатларга сотишдан тушган тушумлар Ўзбекистоннинг умумий экспорт тушумларининг 25,0 фоизигача бўлган қисмини ташкил этади. Жаҳон қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида Ўзбекистон ўзининг пахтаси ва мава-сабзавотлари билан машҳур ҳисобланади². Мавжуд ижобий тенденцияларга қарамай кейинги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини ошириш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга ҳисобланади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 апрелдаги “Қишлоқ хўжалиги соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари

¹ <https://www.agroprod-mash-expo.ru/ru/ui/17151/>

² <https://www.gazeta.uz/uz/2019/09/24/agriculture/>

тўғрисида”ги ПФ-5708-сонли Фармонида белги-ланганидек, “қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш мамлакат аҳолисининг 60 фоизидан ортиқ қисми яшаётган қишлоқларнинг фаровонлик даражасини юксалтиришда муҳим омил бўлмоқда”¹.

Илмий муаммонинг қўйилиши.

Ўзбекистонлик А.Ф.Хуррамов, Ш.Д.Эргашходжаева, Б.Т. Салимов, Л.Ф.Амиров, А.М.Салимов, А.М.Қодиров, Д.М.Авазходжаева² ва бошқа иқтисодчи олимларнинг илмий изла-нишларида мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожланиш тенденциялари, унинг ўзига хос хусусиятлари, аграр сектор тармоқларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, қишлоқ хўжалигида мулкрий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятлари, қишлоқ хўжалигида кооперацияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига оид муаммолар ўрганилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 апрелдаги “Қишлоқ хўжалиги соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5708-сонли Фармони. - <https://lex.uz/docs/4291908>

² Хуррамов А.Ф., Маматов А.А. Қишлоқ хўжалигида мулкрий муносабатлар ва уларни ривожлантириш йўналишлари.-Т.:2008.59 б; Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида агросаноат мажмуни бошқариш тизимини такомиллаштириш. Ўзбекистонда аграр иқтисодий ислохотлар:эришилган ютуқлар ва уларнинг ечимлари.Т.:2006.-39 б; Эргашходжаева Ш.Д. Бозор рақобати шароитида қишлоқ жойларда кооперацияни ривожлантиришнинг маркетинг стратегияси. Иқтисод фанлари доктори илмийдаражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. Т.:2007.-17 б; Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С.,Орипов М.А., Уроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Уқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б; Амиров Л.Ф. Ўзбекистон иқтисодиётининг аграр сектори ва унинг асосий тушунчалари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2020 yil. http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/23_Amirov_L.pdf; Салимов А.М., Мамурова З.М. Ўзбекистон агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг иқтисодиётда тутган ўрни ва чет эл давлатлари тажрибалари. «Science and Education» Scientific Journal Volume 1 Issue 2. 2020.<https://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/download/407/401/1009>; Қодиров А.М., Тошматов Р.Х. ва б. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини рационал жойлаштириш учун табиий ресурс салоҳиятини аниқлаш бўйича илмий – услуби ёндашув. Монография. – Т.: LECCON PRESS, 2017, - 229 б.; Авазходжаева Д.М. Развитие аграрного сектора экономики Узбекистана. Экономика и управление. Молодой ученый. № 17 (151), 2017. – С. 321 – 323. 13;

Шу билан биргаликда, қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишнинг назарий-методологик асосларини такомиллаштиришга бағишланган назарий-амалий масалалар комплекс тарзда, тизимли, махсус тадқиқот объекти сифатида таҳлил этилмаган.

Асосий натижалар

Бугунги кунда жаҳон мамлакатларида аграр соҳада амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг мақсади ўша мамлакатда юқори самарадорликка ва рақобатбардошлик даражасига эга бўлган қишлоқ хўжалигини шакллантириш ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлиги даражасини оширишнинг жаҳон амалиёти таҳлили кўрсатишича, мамлакатларнинг халқаро савдо ташкилотига аъзо бўлишида уларнинг аграр соҳа тармоқларининг барқарорлиги, ички бозордаги мувозанатни таъминлаш билан бир қаторда, импорт ўрнини босувчи ва экспорт ҳажмини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Жумладан, Европа иттифоқи (ЕИ) мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ички ва ташқи бозордаги рақобатбардошлигини ошириш давлат субсидияси механизмига асосланади. ЕИга аъзо мамлакатлар фермерлари томонидан ишлаб чиқарилган (етиштирилган) қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий қийматининг ўрта ҳисобда 50 фоизи давлат субсидияси асосида қопланади. Шунингдек, ушбу мамлакатлар гуруҳида маҳаллий фермерлар учун ўз маҳсулотларини жаҳон бозоридаги ўртача нархдан юқорироқ нархда сотиш имконини берувчи компенсацион тўловлар ва тенглаштирилган солиқ сиёсати амал қилади. Амалга оширилган ислохотлар натижасида бугунги кунда ЕИга аъзо бўлган мамлакатларнинг озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши билан бир қаторда, ички истеъмол бозорида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан тўлиқ ўзини-ўзи тўйинтира олиш имкониятига эга бўлди (1-жадвалга қаранг).

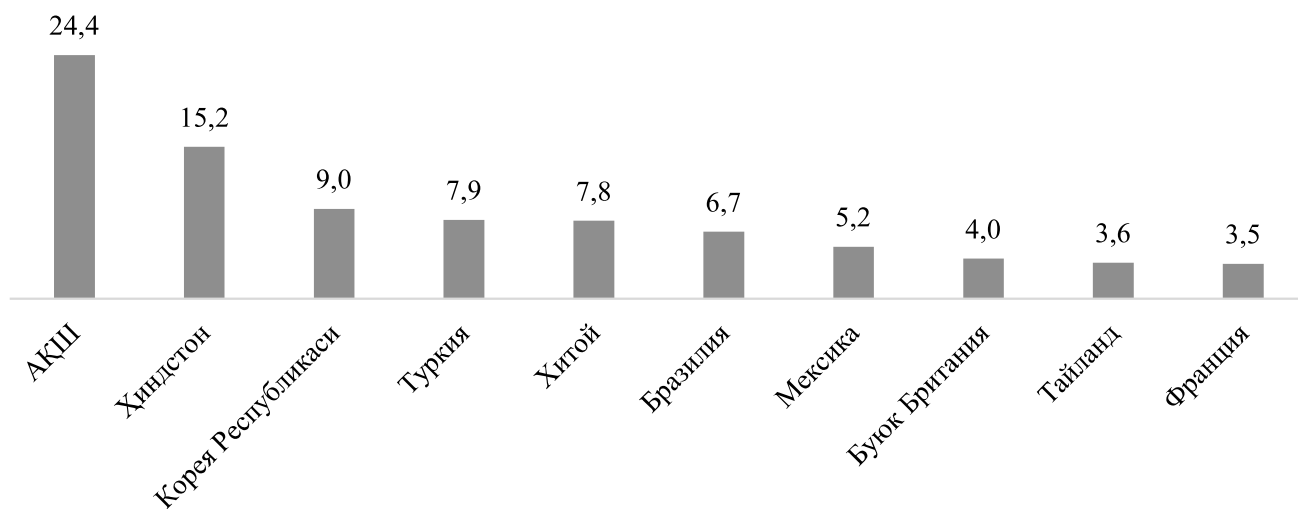
Жаҳон хўжалигида етакчи мамлакатлардан бири ҳисобланган АҚШ табиий-иқлимий шароит жиҳатидан қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун жуда қулай шарт-шароитга эга

1-жадвал. Айрим мамлакатларда қишлоқ хўжалиги давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг устувор йўналишлари¹

Мамлакат	Давлат томонидан амалга оширилаётган қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишга қаратилган дастурлар*
Европа иттифоқи мамлакатлари (ўрта ҳисобда)	- қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ҳар 1 гектар майдон учун ўртача 298 АҚШ долл. ажратилади; - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш (етиштириш) учун сарфланган харажатларнинг 50 фоизи давлат субсидияси ҳисобидан қопланади; - қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари чакана нархларини давлат томонидан белгилаш; - қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортини давлат томонидан субсидиялаш; - маҳаллий фермерлар учун ўз маҳсулотларини жаҳон бозоридаги ўртача нархдан пастроқ нархда сотиш имконини берувчи компенсацион тўловлар ва тенглаштирилган солиқ сиёсатини амалга оширилиши. Бу турдаги дастурлар Европа иттифоқи мамлакатларини озиқ-овқат маҳсулотлари билан ўз-ўзини таъминлай олиш имкониятини (масалан, буғдой – 177 фоиз, шакар – 95 фоиз, сут ва сут маҳсулотлари – 120 фоиз, мол гўшти – 109 фоиз) сезиларли даражада оширди
Финляндия	- фермерлар фойдасида давлат субсидияларининг улуши 71 фоизни ташкил этади
Франция	- ички бозорда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархи кафолатланган даражадан арзонлашганда, фермерлар учун маҳсулот ишлаб чиқариш (етиштириш), сақлаш ва қайта ишлаш учун сарфлаган харажатларига мос равишда компенсацион тўловлар амалга оширилади; - хориж мамлакатларидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини импорт қилишга қарши протекционизм сиёсати қўлланилади, жумладан, юқори белгиланган харид нархлари, божхона тўловлари каби чоралар шулар жумласидандир.
Швеция	- ишлаб чиқарилган (етиштирилган) қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий қийматининг 73 фоизи давлат бюджетидан субсидияланади; - фермерлар фойдасида давлат субсидияларининг улуши 59 фоизни ташкил этади
Япония	- ишлаб чиқарилган (етиштирилган) қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий қийматининг 90 фоизи давлат бюджетидан субсидияланади; - мамлакат ҳудудига гуруч импорт қилиш қатъий таъқиқланган; - фермерлар фойдасида давлат субсидияларининг улуши 75 фоизни ташкил этади
Исроил	- қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ҳар 1 гектар майдон учун ўртача 473 АҚШ долл. ажратилади
АҚШ	- қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ҳар 1 гектар майдон учун ўртача 324 АҚШ долл. ажратилади; - қишлоқ хўжалиги ривожлантиришга 2018-2019 йилларда ўрта ҳисобда 59,5 млрд. долл. ажратилган; - фермерлар фойдасида давлат субсидияларининг улуши 30 фоизни ташкил этади
Канада	- қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ҳар 1 гектар майдон учун ўртача 180 АҚШ долл. ажратилади; - сут ва сут маҳсулотлари ишлаб чиқариш харажатларининг 90 фоизи давлат бюджети томонидан дотацияланади; - аграр соҳани ривожлантиришга давлат харажатларининг ЯИМдаги улуши 26 фоизга тенг.
Россия	- қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган ҳар 1 гектар майдон учун ўртача 110 АҚШ долл. ажратилади; - фермерлар учун ажратилган кредитлар фоизининг маълум бир қисми давлат субсидияси асосида қопланади; - қишлоқ хўжалигида фойдаланиш учун техник воситалар, асбоб-ускуналар ишлаб чиқарувчилар учун харажатларининг 25-30 фоизи давлат субсидияси ҳисобига қопланади.

¹ Об изменениях в порядке предоставления субсидий производителям сельскохозяйственной техники. Электрон. Тестовые дан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://m.government.ru/docs/33993/> (дата обращения: 07.07.2020 г.), своб. – Загл. с экрана; Юнусова П. С. Создание региональных научно-инновационных и производственных кластеров для модернизации аграрного сектора экономики / П. С. Юнусова // Материалы IX Международной научно-практической конференции «Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и социально-экономическая политика региона» (Махачкала, 5 декабря 2018 г.). Махачкала, ИСЭИ ДНЦ РАН. – 2018.; <http://www.fao.org/faostat/ru/#data> маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

1-расм. Қишлоқ хўжалигига (ўрмон ва балиқ хўжалиги билан биргаликда) йўналтирилган марказий ҳукумат харажатлари бўйича ТОП-10 мамлакатлар (2001-2019 йиллар бўйича ўрта ҳисобда, млрд. долл.)¹.



бўлган мамлакатлар қаторига киради. Бундай устунлик ҳисобига АҚШ фермерлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш (етиштириш) ЕИ мамлакатлари фермерларига нисбатан 1,6-1,7 марта кам харажат ҳисобига амалга оширилади. Шунингдек, ушбу кўрсаткич Россия фермерларига нисбатан 2,5 марта, Японияга нисбатан эса 3,0 марта арзон ҳисобланади. Ушбу вазиятдан келиб чиққан ҳолда, бошқа давлатлар АҚШ ҳукуматига нисбатан аграр соҳа рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш (етиштириш) ва уларни сотиб олиш учун бир неча баравар кўп маблағ сарфлашади, деган хулосага келиш мумкин бўлади. Масалан, Финляндия ҳукумати маҳаллий фермерлардан бир тонна буғдойни АҚШдаги нархга нисбатан тўрт баробар қимматига сотиб оладилар².

АҚШ қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишда жаҳон бўйича табиий-иқлимий шарт-шароитлар жиҳатдан бундай устунликка эга бўлишига

қарамай, аграр соҳага йўналтирилаётган давлат харажатлари ҳажми бўйича дунёда етакчи ўринни эгаллайди. БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти экспертлари томонидан амалга оширилган ҳисоб китоб натижаларига кўра, 2001-2019 йилларда АҚШ қишлоқ хўжалигига йўналтирилган йиллик марказий ҳукумат харажатлари ҳажми ўрта ҳисобда 24,4 млрд. АҚШ долларга тенг бўлган (1-расмга қаранг).

Тараққий этган мамлакатларда аграр соҳанинг самарадорлиги ва унинг рақобатбардошлигини ошириш қишлоқ хўжалигида кооперациялашувнинг юқори даражаси (маҳсулотларни қайта ишлаш, сақлаш, етказиб бериш, сотиш, фермерларга моддий-техник ва молиявий хизматлар кўрсатиш) ва агросаноат интеграцияси ҳисобига амалга оширилади. Шунингдек, ушбу гуруҳ мамлакатларида қишлоқ хўжалигининг ҳосилдорлиги, ишлаб чиқариш муносабатларининг самарадорлиги, аграр соҳанинг рақобатбардошлигини ошириш, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни инновацион ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган иқтисодий субъектларнинг ривожланиш имкониятларини кенгайтириш ва қишлоқ жойларнинг барқарор ривожланишини таъминлашда агрокластеризациялашга муҳим эътибор қаратилади.

¹ БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/IG/visualize>

² Швец Н.С. Концепция конкурентоспособности регионального агропромышленного комплекса: монография / Н. С. Швец, Ф. З. Мичурина; М-во с.-х. РФ, ФГБУ высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2016. – 207 с.

Агрокластерларни шакллантириш ва уларни ривожлантириш орқали тараққий этган мамлакатлар халқаро рақобат муносабатларининг кучайиши шароитида қишлоқ хўжалиги, айниқса, озиқ-овқат хавфсизлиги соҳасида ҳимоявий чораларни ҳам амалга оширадilar¹.

Жумладан, тараққий этган мамлакатларда ташкил этилган йирик интеграцион, кўп тармоқли агросаноат бирлашмалари илғор инновацион технологияларга асосланган ҳолда жаҳон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ярмидан зиёд қисмини ишлаб чиқарадилар. Бу турдаги агрохўжалик юритувчи субъектларнинг меҳнат унумдорлиги бошқаларга нисбатан 1,5-2,0 баробар юқори ҳисобланиб, бир бирликдаги ер майдонида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш учун талаб этиладиган ресурслар ҳажми 2,0 марта кам бўлиб, улар томонидан ишлаб чиқарилаётган (етиштирилаётган) маҳсулотларнинг таннархи сезиларли даражада арзон ҳисобланади².

Европа Иттифоқи мамлакатлари агрокластерлаштириш чора-тадбирларини амалга ошириш орқали қишлоқ хўжалигида, хусусан, чорвачилик билан шуғулланувчи фермер хўжаликлари ўртасида кооперациялашувни ривожлантиришган. Масалан, Францияда бу турдаги кооперациялар 70 фоиз чўчқа гўштини етиштирса, ушбу кўрсаткич Нидерландияда – 26,0 фоиз, Германияда эса 25 фоизни ташкил этади. Швецияда ҳам бу турдаги кооперацияларда кўплаб фермер хўжаликлари ўзаро бирлашган бўлиб, мамлакат ҳудудида жами 18 та минтақавий кооперациялар ташкил этилган деб баҳоланади. Шунингдек, фермерлар ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларни ривожланишини қўллаб-қувватлаш мақсадида “Миллий фермерлар кооперативлари бирлашмаси” ташкилоти тузилган³.

¹ Насруллаева Т.Д. Стратегические приоритеты развития кластеров в АПК региона / Т.Д. Насруллаева // Вопросы структуризации экономики. – 2010. – № 1. – С. 174–177.

² Грей К. Роль государства в аграрном секторе США // Экономика сельского хозяйства России. – 1997. – № 4. – С. 31–32.

³ Милосердов В.В. Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 2. – С. 10–21.

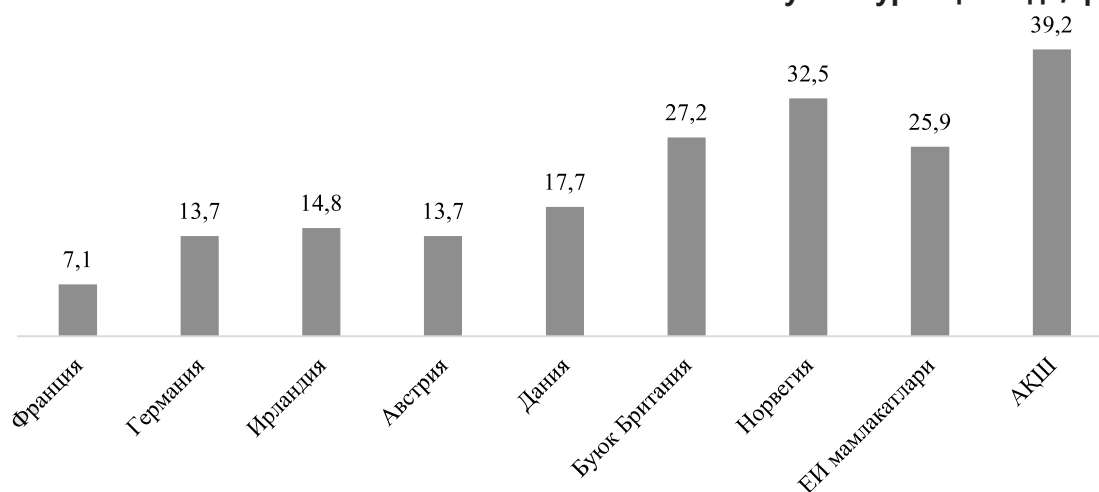
Финляндия қишлоқ хўжалиги соҳасида кооперативларни шакллантириш орқали агробизнес субъектларининг хўжалик фаолияти юритиши учун зарур шарт-шароитларни таъминлашни мақсад қилиб қўяди. Жумладан, маҳсулотларни етиштириш, уларни сотиш, етказиб бериш, сақлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, фермер хўжаликларини ишлаб чиқариш воситалари, техника ва асбоб ускуналари билан таъминлаш, уларга молиявий ва бошқа турдаги хизматлар кўрсатиш шулар жумласидандир.

Таҳлиллар кўрсатишича, мамлакатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун зарур био-ўғитларнинг 50 фоизи, чорва моллари учун озуқаларнинг 65 фоизи, қишлоқ хўжалигининг техник ва ёқилғи таъминотининг 40 фоизи айнан кооперативлар томонидан таъминланади. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашда фермер хўжаликлари интеграцион кооператив бирлашмаларни шакллантиришга юқори даражада ҳаракат қиладилар. Бу турдаги бирлашмалар томонидан гўшт ва гўшт маҳсулотларининг 75 фоизи, сут ва сут маҳсулотларининг 92 фоизи ишлаб чиқарилади⁴.

Жаҳон амалиётида қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишда агросаноат интеграцион бирлашмаларини ташкил этишнинг шартномавий шаклидан ҳам кенг фойдаланилади. Жумладан, АҚШда бу турдаги агросаноат интеграцион бирлашмаларида жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 30,0 фоизи ишлаб чиқарилади. Фермер хўжаликлари билан интеграцион ҳамкорлик тўғрисидаги шартномалар одатда йирик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат корхоналари ва савдо компаниялари ўртасида тузилади. Айниқса, қисқа муддатда истеъмолга яроқсиз ҳолатга тушиб қоладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш бўйича шартномалар тузиш кенг тарқалган. Масалан, сут ва сут маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича фермер хўжаликлари ва қишлоқ хўжалиги

⁴ Юсупова П.С., Ахмедова Ж.А. Зарубежный опыт достижения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. Региональные проблемы преобразования экономики, № 2, 2019. С. 21-27.

2-расм. Аграр соҳага ажратилган субсидияларнинг ЯИМдаги улуши (2001-2019 йиллар бўйича ўрта ҳисобда, фоизда)¹.



маҳсулотларини қайта ишловчи йирик саноат корхоналари ўртасида шартномавий келишув асосида тузилган агро-интеграцион бирлашмалар томонидан 95 фоиз маҳсулот ишлаб чиқарилса, сабзавотларни қайта ишлашда ушбу кўрсаткич 83 фоизга тенг².

Қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишнинг жаҳон амалиётида кенг тарқалган усулларида яна бири бу протекционизм сиёсатини амалга ошириш орқали ички бозорни ҳимоя қилиш ҳисобланади. Масалан, Финляндияда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ички бозорини ҳимоя қилиш ва маҳаллий фермерларни қўллаб-қувватлаш мақсадида хориж мамлакатларидан озиқ овқат маҳсулотларини олиб кириш ҳажмига тегишли чегаралар ўрнатилган бўлиб, айрим маҳсулотлар учун катта ҳажмдаги божхона тўловлари жорий этилган. Шунингдек, мамлакатда ЕИнинг бошқа мамлакатлари сингари маҳаллий фермерлар учун ўз маҳсулотларини жаҳон бозоридаги ўртача нархдан пастроқ нархда сотиш имконини берувчи компенсацион тўловлар ва тенглаштирилган солиқ сиёсати амалга оширилиб, фермерлар фойдасида давлат субсидияларининг улуши 71 фоизни

ташқил этади (1-жадвалга қаранг). Мамлакатнинг бошқа мамлакатларга нисбатан тупроқ унумдорлиги паст, ноқулай иқлимий шароитга эга бўлишига қарамай, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва унинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида амалга оширилаётган бу турдаги чора-тадбирлар юқори иқтисодий самарадорликка эришиш имконини бермоқда.

Аксарият тараққий этган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархлари давлат томонидан тартибга солиниши ҳолатлари ҳам учраб туради. Масалан, Францияда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ички истеъмол бозоридаги нархи давлат томонидан кафолатланган нархдан тушиб кетган тақдирда, давлат томонидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, уларни қайта ишлаш, сақлаш, етказиб бериш каби ишларга сарфланган харажатларнинг йўқотилган қисми давлат бюджети ҳисобидан қоплаб берилади. Шунингдек, мамлакатда экспорт қилинаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотишдан кўрилган зарар ҳам давлат томонидан қопланади³.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида қишлоқ хўжалигини техник ва технологик жиҳатдан қуроллантириш унинг глобал рақобатбардошлиги кўрсаткичини оши-

¹ БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган <http://www.fao.org/faostat/ru/#data>

² Абдиев М. Ж. Основные направления агропродовольственной политики Кыргызской Республики в условиях интеграции в Евразийский экономический союз // Общество и экономика. – 2017. – № 3, 4. – С. 136

³ Приходько Т. Управление сельским хозяйством во Франции // АПК: экономика управления. – 1996. – № 2. – С. 27.

ришининг муҳим шартин ҳисобланади. Жумладан, АҚШ аграр секторда илмий тадқиқотлар ўтказиш борасида жаҳонда етакчи мамлакатлар қаторига кириб, ушбу соҳада амалга оширилган барча илмий тадқиқотлар давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилади. Шунингдек, давлат фермер хўжаликларини қишлоқ хўжалигига оид инновацион ишланмалар тўғрисида хабардор қилиш мажбуриятини ҳам ўз зиммасига олган. Инновацион ишланмалар ва лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш истиагида бўлган фермер хўжаликлари учун имтиёзли кредитлаш дастурлари мавжуд. АҚШда давлатнинг қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга сарфлаётган харажатлари ҳажми фермер хўжаликларининг хусусий сармояларидан 6,0 марта кўп бўлиб, ўрта ҳисобда ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг 40,0 фоизига тенг ҳисобланади.

Таҳлиллар кўрсатишича, ЕИ мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш учун белгиланган нарх сиёсати ва маҳсулотларни экспорт қилишни давлат томонидан субсидиялаш каби чора-тадбирларга устуворлик қаратилган. Ғарбий Европа мамлакатларида эса агробизнес вакилларига фермер хўжалиги жойлашган ҳудуддаги табиий-иқлимий шароитдан келиб чиққан ҳолда субсидиялар ажратилади (2-расмга қаранг). Бунда фермер хўжалиги жойлашган ҳудудда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун табиий-иқлимий шароитлар қанчалик ноқулай бўлса, шу даражада кўпроқ давлат томонидан субсидия ажратиши таъминланади.

БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти экспертлари томонидан амалга оширилган ҳисоб-китоблар натижаларига кўра, 2001-2019 йилларда АҚШда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга ажратилган давлат субсидияларининг ЯИМдаги улуши 39,2 фоизга тенг бўлган ҳолда, жаҳонда етакчи ўринни эгаллайди. Шунингдек, ушбу кўрсаткич ЕИ мамлакатлари бўйича 25,9 фоизга тенг бўлиб, Норвегия (32,5 фоиз) ва Буюк Британия (27,2 фоиз) каби мамлакатларнинг кўрсаткичлари ЕИ бўйича ўртача кўрсаткичдан юқори баҳоланади.

Хулоса ва таклифлар.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, унинг рақобатбардошлигини ошириш бўйича тараққий этган мамлакатлар амалиётини тизимли таҳлил қилиш ва қиёсий таққослаш асосида мамлакатимиз амалиётида қуйидагилардан ижодий фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

- аграр секторда илмий тадқиқот тажриба конструкторлик ишланмаларини амалга оширишни қўллаб-қувватлаш;

- инновацион ишланмаларни ва лойиҳаларни ишлаб чиқариш амалиётига татбиқ этган фермер хўжаликлари учун солиқ имтиёзлари жорий этиш, имтиёзли шартлар асосида кредитлар ажратиш;

- фермер хўжаликлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш мақсадида улар зарар кўрган тақдирда давлат субсидиясини ажратиш;

- аввало ички бозорни арзон нархлардаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан тўйинтириш ва экспортни давлат томонидан субсидиялаш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, қайта ишлаш, уларни сақлаш, етказиб бериш, сотиш бўйича агросаноат интеграцион бирлашмалари, жумладан, агрокластерларни ташкил этишни рағбатлантириш;

- қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга инвестицияларни кенг жалб қилиш, жумладан, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобига агробизнес вакиллариининг техник-технологик қуролланишини рағбатлантириш;

- фермер хўжаликлари жойлашган ҳудудларнинг табиий-иқлимий шароитларини ўрганиш ва уларнинг жойлашган ҳудудларидан келиб чиққан ҳолда давлат субсидияларини ажратиш механизмини жорий этиш.

Фикримизча, юқорида билдирилган фикрларни инобатга олган ҳолда кейинги йилларда мамлакатимизда аграр секторни қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат дастурларининг ишлаб чиқилиши узоқ муддатли истиқболда миллий қишлоқ хўжалигимизнинг глобал рақобатбардошлиги кўрсаткичинини барқарор ошириб бориш ва жаҳонда етакчи ўринларни эгаллаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдиев М. Ж. Основные направления агропродовольственной политики Кыргызской Республики в условиях интеграции в Евразийский экономический союз // Общество и экономика. – 2017. – № 3, 4. – С. 136
2. БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти маълумотлари <http://www.fao.org/faostat/ru/#data>
3. Грей К. Роль государства в аграрном секторе США // Экономика сельского хозяйства России. – 1997. – № 4. – С. 31–32
4. Милосердов В. В. Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 2. – С. 10–21
5. Насруллаева Т. Д. Стратегические приоритеты развития кластеров в АПК региона / Т. Д. Насруллаев // Вопросы структуризации экономики. – 2010. – № 1. – С. 174–177.
6. Об изменениях в порядке предоставления субсидий производителям сельскохозяйственной техники. Электрон. Тестовые дан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://m.government.ru/docs/33993/> (дата обращения: 07.07.2020 г.), своб. – Загл. с экрана
7. Приходько Т. Управление сельским хозяйством во Франции // АПК: экономика управления. – 1996. – № 2. – С. 27
8. Швец Н. С. Концепция конкурентоспособности регионального агропромышленного комплекса: монография / Н. С. Швец, Ф. З. Мичурина; М-во с.-х. РФ, ФГБУ высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2016. – 207 с.
9. Юнусова П. С. Создание региональных научно-инновационных и производственных кластеров для модернизации аграрного сектора экономики / П. С. Юнусова // Материалы IX Международной научнопрактической конференции «Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и социально-экономическая политика региона» (Махачкала, 5 декабря 2018 г.). Махачкала, ИСЭИ ДНЦ РАН. – 2018.
10. Юсупова П.С., Ахмедова Ж.А. Зарубежный опыт достижения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции. Региональные проблемы преобразования экономики, №2, 2019. С. 21–27.
11. <https://www.agroprod mash-expo.ru/ru/ui/17151/>